

Kuidas Moskvast valmistati ette 1950. aasta märtsipleenumit

ÜK(b)P Keskkomitee otsus „puudustest ja vigadest“ EK(b)P KK töös

Tõnu Tannberg

Saateks

Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee 1950. aasta märtsipleenum oli vaieldamatult sõjajärgse Eesti NSV üks murrangusündmusi, mis oluliselt kujundas tollaseid poliitilisi olusid. Pleenumiks valmistamine algas aga Moskva võimukoridorides ja Eestist lähtuvate pealkaebuste ajal juba 1949. aasta alguses ning järellainetus kestis kuni 1952. aasta teise pooleni. Ajalookirjanduses on sellele „Eesti süüasjale“ alates 1980. aasta

teisest poolest üsna palju tähelepanu pööranud. Nimetagem siinkohal K. Tammistu, O. Kuuli, L. Raidi, D. Feesti, O. Liiviku jt. uurimusi.¹ Moskva arhiivimaterjalide alusel on küsimust teedrajavalt käsitletud J. Zubkova.² Põhjalikuma 1950. aasta märtsipleenumile pühendatud historiograafilise ülevaate leiab huviline käesolevast ajakirja numbrist Olev Liiviku sulest.

Publitseeritud on ka mitmeid olulisi dokumente, sealhulgas pleenumi stenogramm ajakirjas Akadeemia.³ Pikka aega aga ei olnud uurijatele kättesaadav kõnesoleva pleenumi alusdokument – ÜK(b)P KK otsus „Puudustest ja vigadest Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee töös”, mis kiideti ÜK(b)P Keskkomitee Poliitbüroos heaks 7. märtsil 1950. aastal. Poliitbüroo otsus tuli läbi arutada EK(b)P KK pleenumil, mis kutsuti kokku 21. märtsil 1950. Kõik pleenumil sõnavõtjad kritiseerisid liiduvabariigi senist juhtkonda eesotsas N. Karotammega, kes vabastati ametist. Tema asemele sai I. Käbin. Eesti NSV uue juhtkonna koosseis kinnitati poliitbüroo otsusega 5. aprillil 1950. aastal. Mõni aeg hiljem, 1950. aasta juulis, saabus EK(b)P Keskkomitee teiseks sekretäriks V. Kossov, kes ise oli aktiivselt pleenumit Moskva poolt vaadatuna ette valmistanud.

Nimetatud poliitbüroo otsuse teksti Eesti arhiivides ei leidu. Õigupoolest ei tohikski seda meie arhiivides olla, kuna tollase asjaajamise korra järgi ÜK(b)P KK otsused saadeti

¹ Viidakem siinkohal vaid mõnele olulisematele uurimustele: J. Ant, L. Raid. Pleenum – Aja Puls 1988, nr. 1, lk. 42–47; J. Tamme. Repressioonid parteis ja VIII pleenum. – Aja Puls 1988, nr. 10, lk. 7, 8, 12; K. Tammistu. Tasalülitamine. – Õhtuleht 26.04–18. 08.1989; Ö. Elango. EK(b)P Keskkomitee VIII pleenum (märts 1950) ja loovintelligents. – Sirp ja Vasar 14. aprill 1989; E. Tõnurist. Traagiliste sündmuste aasta. – Ausalt ja avameelselt EKP Keskkomitee VIII pleenumist, Tallinn, 1989, lk. 31–62; L. Raid. Vaevatee. Tartu Ülikool kommunistlikus parteipoliitikas aastail 1940–1952. Tartu, 1995; O. Kuuli. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991. Tallinn, 1999, lk. 95–104; O. Kuuli. Stalini-aja võimukaader ja kultuurijuhid Eesti NSV-s (1940–1954). Tallinn, lk. 91–117; D. Feest. Zwangskollektivierung im Baltikum. Die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944–1953. Köln, Weimar, Wien, 2007, lk. 427–439; O. Liivik. „The Estonian affair” in 1949–1952 and the 8th Plenary Session of the Central Committee of Estonian Communist (bolshevist) Party in 1950. – Estonia since 1944. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Eds. T. Hiio, M. Maripuu, I. Paavle. Tallinn, 2009, lk. 131–149.

² J. Zubkova teemakohaste uurimuste kokkuvõte on tänaseks kättesaadav ka eesti keeles. Vt lähemalt: J. Zubkova. Baltimaad ja Kreml. 1940–1953. Tallinn, 2009, lk. 217–231.

³ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. – Akadeemia 1998, nr. 12, lk. 2656–2686; 1999, nr. 1, lk. 191–222; nr. 2, lk. 413–446; nr. 3, lk. 639–670; nr. 4, lk. 864–894; nr. 5, lk. 1087–1118; nr. 6, lk. 1311–1342; nr. 7, lk. 1535–1566; nr. 8, lk. 1759–1790; nr. 9, lk. 2017–2048; nr. 10, lk. 2221–2256.

liiduvabariikidesse tutvumiseks, kuid mitte talletamiseks – nii olulised dokumendid tuli kindlaks tähtajaks Moskvasse tagasi saata. Mõistagi oli keelatud sellistest dokumentidest ka igasuguste koopiategemine. Seetõttu on kõneks olev dokument talle Moskvas endises parteiarhiivis, mis tänasel päeval kannab nimetust Venemaa Riiklik Sotsiaalpoliitilise Ajaloo Arhiiv.

1998. aastal avaldas J. Zubkova poliitbüroo 7. märtsi otsuse Saksamaal⁴ ning tänaseks on see ka vene keeles ilmunud.⁵ Alljärgnevalt avaldatakse see meie lähiajaloo üks märkimisväärsemaid dokumente ka eesti keeles. Kuna seda otsust on senises ajalookirjanduses juba põhjalikult analüüsitud, siis on siinkohal piirdutud vaid mõnede hädapäraste kommentaaridega. Lõpetuseks väärib ülerõhutamist siiski tõsisasi, et Moskva otsuses sisalduvad süüdistused 1950. aastal Eesti NSV juhtkonna suhtes olid suuresti üldsõnalised ja otsitud (sarnaselt võinuks süüdistada ka Läti ja Leedu NSV tollaseid juhte), mis viitab selgelt J. Zubkova poolt välja öeldule, et „Eesti süüasja” puhul oli tegemist omamoodi näidispuhastusega regionaaltasandil, mille käivitamisest olid olulised kohalik initsiatiiv, sisemine võimuvõitlus ja pealekaebamised, kusjuures üks keskseid telgitaguseid niiditõmbajaid oli I. Käbin.

Dokument. ÜK(b)P KK otsus „Puudustest ja vigadest Eestimaa K(b)P KK töös”⁶

1. Pärast Eestimaa K(b)P KK sekretäri sm. Karotamme aruande ja ÜK(b)P KK juures oleva PKK⁷ esimehe asetäitja sm. Jagodkini⁸

ning ÜK(b)P KK inspektori sm. Kossovi⁹ kaasettekannete ärakuulamist¹⁰ konstateerib ÜK(b)P KK, et Eestimaa K(b)P KK ja Eesti parteiorganisatsioon on teinud Saksa fašistliku okupatsiooni tagajärgede kõrvaldamisel, Nõukogude võimuorganite kindlustamisel, rahvamajanduse taastamisel ning linna ja maa töötavate hulkade kaasatõmbamisel sotsialistlikku ülesehitusse head tööd.

Samal ajal leiab ÜK(b)P KK end olevat sunnitud nentima, et kontrollimisel on avastatud tõsiseid puudusi ja vigu Eestimaa K(b)P KK ning Eesti NSV Ministrite Nõukogu töös ja nimelt:

a) Eestimaa K(b)P KK ei võitle küllaldaselt kodanliku natsionalismiga. Ta ignoreerib arvukaid fakte, mille kohaselt kodanlikud natsionalistid salamisi ülistavad vanu kodanlike kombeid Eestis ning propageerivad Lääne-Euroopa kodanliku teaduse ja kultuuri üleolekut kirjanduses, teaduses ja kunstis.

b) Koos vana intelligentsi Nõukogude võimu pooldavate esindajate kaasatõmbamisega Nõukogude asutuste ja organisatsioonide töösse ilmutab Eestimaa K(b)P KK kaadrite komplekteerimisel poliitilist ükskõiksust, mis sageli viib selleni, et kodanlik-natsionalistlikud elemendid tungivad vastutavatele kohjadele vabariigis.

c) Eestimaa K(b)P KK ei teosta piisavalt bolševistlikku kriitikat ega enesekriitikat vabariigi parteiorganisatsioonis. Ta ei osuta neile kommunistidele, kes kodanlike natsionalistide tegevust paljastavad ja vabariigi organisatsioonide töös leiduvaid puudusi vastavalt kritiseerivad, vajalikku toetust ning võimaldab tihti koguni kriitika otsest mahasurumist.

⁴ Beschluß des ZK der KPdSU(B) „Über die Mängel in der Arbeit des zK der KP(B) Estlands” 7. März 1950. – Terror. Stalinistische Parteisäuberungen 1936–1953. Hrsg. H. Weber, U. Mählert. Paderborn, München, Wien, Zürich, 1998, lk. 254–257.

⁵ CK VKP(b) i regional´nye partijnje komitety. 1945–1953. Moskva, 2004, lk. 248–251.

⁶ Dokumendi on tõlkinud Jaan Isotamm.

⁷ PKK – ÜK(b)P KK juures tegutsev Partei Kontrollikomisjon.

⁸ I. Jagodkin oli ÜK(b)P KK juures tegutseva Partei Kontrollikomisjoni esimehe asetäitja 1946–1952.

⁹ V. Kossov oli ÜK(b)P KK inspektor aastail 1949–1950, seejärel teatavasti EKP KK teine sekretär 1950–1953.

¹⁰ See toimus 18. veebruaril 1950. aastal ÜK(b)P KK organisatsioonilise büroo koosolekul, kus võeti vastu KK otsus „Puudustest ja vigadest EK(b)P KK töös”, mille tekst omakorda kinnitati 7. märtsil poliitbüroos.

Ka Eestimaa K(b)P KK büroo töös puudub bolševistlik kriitika ja enesekriitika. KK büroo liikmed loobuvad küsimuste arutamise juures kriitilistest märkustest ega pane neile teada olevaid tõsiseid puudusi töös avalikule arutlusele. EK(b)P KK büroo laseb paljudel juhtumitel puududa bolševistlikul printsiipaalsusel, kusjuures ta üksikute funktsionääride survele revideerib omaenda õigeid otsuseid.

d) Eestimaa K(b)P KK oma juhtivas rollis ei ole ÜK(b)P liikmeks võtmise osas piisavalt õiglane. Sealjuures laseb ta vajalikul poliitilisel valvsusel kaduma minna. Seetõttu saavad kulakud ja sõjalis-fašistlike organisatsioonide endised liikmed pääseda partei ridadesse, samuti isikud, kes Saksa fašistlike vallutajate poolel on võidelnud Nõukogude võimu vastu.

e) Eestimaa K(b)P KK ei pööra küllaldast tähelepanu tööle kõrgkoolides ning sealsete partei- ja komsomoliorganisatsioonide nõrgale tegevusele. Seetõttu tulevad kõrgkoolides ilmsiks kodanlik-natsionalistlikud ilmingud üliõpilaste hulgas, katsed sokutada vaenulikke ideid seminaridesse ja loengutesse, samuti nõukogudevastase sisuga raamatute ja õppematerjalide kasutamine.

f) Eesti tööstusettevõtetes on juhtumeid, kus parimaid töötajaid kiusatakse taga vaenulike elementide poolt, kes tahavad tootmist desorganiseerida. Nii on Kunda tsemendivabrikus üks Eestimaa K(b)P KK poolt NSVL Ülemnõukogu saadikukandidaadiks esitatud tööline, kes on üks parimaid Eestis, sunnitud vaenulike elementide survele enda valida laskmisest loobuma põhjendusega, et ta ei tahtvat poliitiliselt tegutseda.

g) Eesti NSV Ministrite Nõukogu ja selle esimees sm. Veimer¹¹ ignoreerivad tõsiseid eksimusi Nõukogude seaduste ja poliitilise joone hoiakute vastu mõne vabariigi ministri töös. Kontrollimisel tehti kindlaks, et:

Eesti NSV sotsiaalkindlustuse ministrium on endistele kapitalistidele, suurkaupmeestele, majaomanikele ja spekulantidele

pikema aja jooksul pensione määranud ja välja maksnud. Vaatamata sellesse puutuvatele näidetele pole Ministrite Nõukogu võtnud õigeaegselt tarvitusele abinõusid nende vääratuste kõrvaldamiseks ministri töös ja korra taastamiseks seal;

Eesti NSV kerge- ja kohaliku tööstuse ministriumid on vabariigi riikliku plaanikomitee poolt väljatöötatud plaani täitmiseks pikema aja jooksul lubanud, et nende tekstiiliettevõtetes võetakse eraisikutelt vastu villa ümbertöötlemiseks ja väljastatakse neile ettevõtte omahinnaga villaseid kangaid, millega on tekitatud kahju vabariigi riiklikule villatootmisele ja suur hulk kangaid on sattunud spekulantide kätte.

h) ÜK(b)P KK konstateerib ühelt poolt, et Eesti parteiorganisatsioon on teinud märkimisväärset tööd põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise alal – muutes killutatud väiketalunike majandid kolhoosideks –, ent ühtlasi jõuab ta seisukohale, et Eestimaa K(b)P KK ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu ei tegele rahuldavalt asja loodud kolhooside organisatsioonilis-majandusliku konsolideerimisega, nende ühise majandamise arendamisega ega masinatraktorijaamade ja nende kasvava rolli suurendamisega kolhooside poliitilises ja organisatsioonilis-majanduslikus tugevdamises. Paljudes kolhoosides pole hobuste, põllumajandusliku inventari ja masinate suhtes tegelikult mingit ühistamist teostatud. Kolhoositalupoegade isiklike maatükke ei majandata vastavalt ettenähtud normidele ning nad pole kolhoosimaadest eraldatud, esineb arvukalt moonutusi tööorganiseerimise ja töötulemuste jaotamise osas. On teada ka juhtumeid, kui kulakud ja teised kolhoosimajandusse vaenulikult suhtuvad elemendid, kes tahavad kolhoose seestpoolt hävitada või kolhoosi varjus tegelikult üksiktalusid pidada, saavad koguni kolhooside esimeesteks, juhatuse liikmeteks, raamatupidajateks ja revisjonikomisjonide esimeesteks.

2. Peetakse hädavajalikuks Eestimaa K(b)P KK esimese sekretäri sm. Karotamme

¹¹ Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimees A. Veimer vabastati ametist 1951. aastal.

poolt tehtud vead Eestimaa K(b)P KK pleenumil avalikustada ning kriitikale allutada, kusjuures tuleb teha kindlaks, et:

a) sm. Karotamm kannab isiklikult vastutust võitluse puudumise eest kodanliku natsionalismiga. Oma publikatsioonides ja kõnedes ignoreerib sm. Karotamm kodanliku natsionalismi vastu võitlemise küsimusi ega pane neid arutusele ka Eestimaa K(b)P KK-s;

b) sm. Karotamm võtab parteiorganisatsioonide ja üksikkommunistide poolt paljastatud natsionaliste oma kaitse alla, takistab nende tegude kritiseerimist ja nende paljastamist (Andresen, Kruus, Semper, Jõeäär¹² jt.). Mitmel korral on ta lasknud ka taga kiusata kommuniste, kes võitlevad kodanliku natsionalismi vastu, nagu see juhtus sm. Laossoniga¹³, vabariikliku ajalehe Rahva Hääl endise toimetajaga;

c) sm. Karotamm tegi jämeda poliitilise vea sellega, et ta võttis oma kaitse alla Tafti¹⁴, vabariikliku parteikooli õpilase. See oli esinenud seminaris vaenuliku avaldusega V. I. Lenini teose „Kes on „rahva sõbrad” ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatidega” kohta. Karotamm saavutas, et Eestimaa K(b)P KK otsus Tafti väljaheitmise suhtes võeti revideerimisele ja Taft jäi karistamata;

d) sm. Karotamm ei pea lugu kollegiaalsusest KK büroo töös, teeb otsuseid sageli ainuisikuliselt, esitades neid hiljem KK otsustena; ta on loonud KK aparaadis ebaterve lipitsemise õhkkonna, võtab harva vastu KK funktsionääre ega pea nendega nõu. KK osakondade ja üksikute töötajate paljudele õigetele ettepanekutele ei pööra ta mingit tähelepanu.

3. Sm. Karotamm viitab oma aruandes sellele, et koolide ebasoovitavatest elementidest puhastamise käigus vallandati Eestimaa

K(b)P KK ja kohalike organite poolt 1022 õpetajat.¹⁵ KK sekretariaat teeb sellega seoses ülesandeks Eestimaa K(b)P KK seletusi kontrollida, kusjuures eriti tuleb vaadata seda, kas nii paljude õpetajate koolidest eemaldamine on õigustatud.

Allikas: Beschluss des ZK der KPdSU (B) „Über die Mängel in der Arbeit des ZK der KP (B) Estlands”, 7. März 1950. – Terror. Stalinistische Parteisäuberungen 1936–1953. Hrsg. H. Weber, U. Mähler. Paderborn, München, Wien, Zürich, 1998, lk. 254–257; CK VKP(b) i regional'nye partijnye komitety. 1945–1953. Moskva, 2004, lk. 249–251.

Publikatsioon ilmunud ETF-i grandii nr. 7523 toel, ja sihtfinantseeritava teema „Eesti Külma sõja ajastul” raames.

Tõnu Tannberg

(1961)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo erialal. Ajaloodoktor (1996). Praegu Tartu Ülikooli eesti ajaloo õppetooli dotsent ja riigiarhivaari nõunik. Peamised uurimisvaldkonnad: Baltikumi sõjaajalugu 18.–20. sajandil, esimene eestikeelne ajaleht ja poliitilised olud Nõukogude Eestis.

¹² Nimetatutest H. Kruus, N. Andresen ja A. Jõeäär arreteeriti 1950. aastal, J. Semper aga vabastati Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse esimehe ametikohalt.

¹³ Pleenumil sai M. Laossonist üks peamisi N. Karotamme ja teiste tollasesse Eesti NSV võimuladvikusse kuulunud tegelaste kritiseerijaid.

¹⁴ Pärast VIII pleenumit G. Taft represseeriti, heideti parteist välja ja lõpuks ka arreteeriti ning talle mõisteti 10-aastane vabaduskaotus.

¹⁵ N. Karotamm võttis õpetajate teemal sõna ka EK(b)P KK VIII pleenumil, teatades, et ta ei kontrollinud täpselt andmete õigsust. – EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. – Akadeemia 1998, nr. 12, lk. 2670 jj.